

ISSN 1584-4404

Yearbook of the George Barițiu History Institute of Cluj-Napoca Series *Humanistica*

humanistica.ro

Interviu cu Daniel Schultess

Gregorio Demarchi și Philipp Blum

traducerea: Ionuț-Constantin Isac

How to cite this article:

Demarchi, Gregorio (2023) *Interviu cu Daniel Schultess*, Yearbook of the George Barițiu History Institute of Cluj-Napoca, Series Humanistica, Vol. 21, pp. 183–200, translated by: Ionuț-Constantin Isac. DOI: 10.5281/zenodo.8367394

© 2023: The Publishing House of the Romanian Academy.
Humanistica Yearbook is published online since 2003.
Submit your article to Humanistica Yearbook: secretariat.dcsu@acad-cj.ro

INTERVIU CU DANIEL SCHULTESS

realizat de Gregorio Demarchi și Philipp Blum¹
traducerea: Ionuț-Constantin Isac

Abstract: *DANIEL SCHULTESS – AN INTERVIEW.* During a recent interview, Daniel Schultess, Professor emeritus at the University of Neuchâtel, Switzerland, has been invited to explore the path he chose within the practice of philosophy. Thus, he was educated and trained in multicultural and multilingual milieus (French, German, English), he deepened his skills through fellowships and academic exchanges in Germany, Great Britain and the USA. Schultess taught the History of Western Philosophy and specialised himself in fields such as the Eighteenth Century Scottish Philosophy, the Nineteenth Century Austrian Philosophy, Applied Ethics, Analytical Metaphysics and Epistemology. He devoted his research to new details of the thinking and writings of philosophers such as R. Descartes, G. W. Leibniz, Th. Reid, J. G. Fichte etc. His thoughts, plainly expressed throughout the discussion with Gregorio Demarchi and Philipp Blum, reveal a strong and subtle professional consciousness of the present-day Swiss philosophy. His mind always aims for clarity, inter- and trans-disciplinarity, as well as a peculiar concern for the future of human society, observed in its most valuable cultural products, such as science, philosophy, education. In his answers, Schultess does not hesitate to publicly express some counter-intuitive opinions, which maybe the actual Academia establishment could find hard to swallow (i.e., better to publish less and in a more accomplished way than a lot of it, superficially; to reinforce language mastery in education; to lay the path for a future open to formal methods of research, without receding, however, into formalism). By an overwhelming sincerity, nor does the Swiss Professor avoid discussing the recent social world's deep earthquakes, such as the pandemic or the war in Ukraine, as we still do not have definite methods to cope with, and whose unknown side-effects may hide additional future unfortunes.

Keywords: Interview, Daniel Schultess, University, Modern Philosophy, Education, Research, Culture, Society

„Greutățile, pericolele, prejudiciile, nefericirile sunt singurii maeștri de la care putem învăța exercițiul acestei virtuți (adică stăpânirea de sine). Dar aceștia sunt maeștri de la care nimeni nu caută să ia lecții de bunăvoie”.

Adam Smith, *Teoria sentimentelor morale* (1759), III. iii, §. 36

¹ Interviuul a fost realizat la 11 martie 2022; textul a fost revizuit de autor la 20 aprilie 2022, 3 octombrie 2022 și 25 martie 2023.

Gregorio Demarchi și Philipp Blum: *Am dori să începem printr-o întrebare personală: cum ați ajuns Dumneavoastră la filosofie? Care erau motivațiile Dvs. de a vă angaja pe drumul filosofiei?*

Daniel Schultess: Am promovat examenul științific de maturitate la Bienne, în 1972. Aveam profesori care erau competenți mai ales în științe, în particular profesorul meu de matematică Paul Zürcher, care m-a învățat să desfășor un raționament științific, pas cu pas. Era fluiditatea intelectuală întruchipată, care folosea tabla în mod subtil și precis. Latura științifică era, așadar, foarte prezentă, însă, dintr-o dată, mi-am format convingerea că doream să studiez filosofia. Eram receptiv la probleme fundamentale, cum este problema mediului ambiant, și m-am convins destul de repede că perspectiva filosofică era mai pertinentă decât cea științifică pentru abordarea acestui gen de probleme.

Mediul intelectual din Bienne era foarte animat la acea vreme; în această întreagă regiune, cu aspectul ei bilingv, exista multă animație intelectuală în anii de activitate jurasiană, erau relații, cafenele. De fapt, am crescut la Péry-La-Heutte, mai sus de Bienne. Tatăl meu lucra la fabrica de ciment Vigier, iar eu însumi am lucrat acolo, am condus camioane prin cariere. Dar Bienne era, desigur, centrul local al vieții intelectuale, locul în care am intrat în contact cu filosofia.

GD, PB: *Și astfel ați plecat la Neuchâtel pentru a face studii de filosofie. Care era climatul intelectual la Universitatea din Neuchâtel în acel timp? Cine au fost profesorii Dumneavoastră?*

DS: Am început prin a studia filosofia, istoria și logica. Formarea în domeniul logicii era însuflețită de un om de mare distincție intelectuală, Jean-Blaise-Grize, care se instruisese la școala franceză de logică, și care predă foarte bine logica formală. Drept urmare, el a dobândit o înclinație pentru ceea ce numea „logica naturală”, interesându-se de modul construirii concrete a raționamentului în practica științifică. Își ținea cursul sâmbăta dimineața, pentru un public care nu era alcătuit exclusiv din studenți la universitate.

Cât privește filosofia, am avut doi profesori, foarte diferiți unul de altul. Philippe Müller era un neo-hegelian care absorbise spiritul mișcării din 1968, obținând astfel favorurile celor care erau atrași de ideile respective, în timp ce Fernand Brunner era un neo-platonician mai degrabă conservator. El s-a interesat mult de curente metafizice și mistice ale filosofiei Evului Mediu, în special de Meister Eckhart (care era mai puțin cunoscut atunci decât astăzi) și, de asemenea, de filosofia indiană, pe care o cunoștea foarte bine.

La început, mă aflu într-o măsură mai însemnată sub influența lui Philippe Müller și mi-am redactat disertația de licență despre economia în viziunea lui J. G. Fichte, în particular asupra lucrării sale *Geschlossener Handelsstaat*². În această arie tematică am colaborat cu un economist grison, Guido Pult. Apoi, am candidat pentru un post de asistent la Fernand Brunner și am făcut teza cu el. Am

² Statul comercial închis – *n.t.*

apreciat mult colaborarea cu el, chiar dacă am lucrat la o temă care nu-i era proprie: Iluminismul scoțian, mai ales Thomas Reid, care a fost un opozant al lui Hume. Noțiunea care m-a adus la acest gânditor anti-sceptic a fost aceea de „simț comun”, *common sense*. De la perioada tezei mele încoace s-a redescoperit mai mult din acest autor, ale cărui reflecții anticipează într-o anumită măsură pragmatismul celui de-al doilea Wittgenstein, al lui Austin și Searle. Am făcut un sejur pe tema doctoratului meu la Universitatea din Aberdeen, în Scoția, unde exista o bibliotecă cu acces liber; acolo am început să descopăr filosofia analitică. Pe vremea aceea nu cunoșteam încă nimic despre filosofia analitică; am început astfel o *remontada*³ care, prin urmare, m-a determinat să practic un stil hibrid între istoria filosofiei și abordarea analitică.

GD, PB: *Care a fost urmarea parcursului Dumneavoastră academic?*

DS: După teza despre Reid am avut norocul să petrec un an la Berlin, care pe atunci încă era divizat. Existau multe posibilități la Berlin pentru studiile universitare; mergeam frecvent la Freie Universität⁴, dar și la Technische Universität⁵. Și mai era Wissenschaftskolleg⁶, al cărui membru nu am fost niciodată, dar pe care l-am frecventat și apreciat pentru minunații săi conferențieri. Acolo l-am întâlnit pe Keith Lehrer, care apoi m-a luat în Statele Unite. La Freie Universität am frecventat, printre alții, un excelent filosof, care a decedat cu puțini ani în urmă, Lorenz Krüger (1932-1994); era unul dintre rarii profesori care încă mai țineau *Vorlesungen*⁷ în sensul clasic al termenului. De asemenea, mergeam la seminarul lui Ernst Tugendhat, care avea un succes imens – el propunea un seminar foarte interesant, împreună cu Michael Theunissen.

Primul meu angajament de profesor a fost chiar la Keith Lehrer, la Universitatea din Tucson, Arizona. Lehrer, care era epistemolog, elev al lui Roderick Chisholm, a lucrat într-o modalitate diferită de cea a lui Chisholm. Chisholm era fundaționist, în timp ce Lehrer era coherentist. Primele mele cursuri au fost despre Descartes și Kierkegaard, iar Lehrer m-a învățat să predau expunând temele în stil liber, fără să citesc un curs scris.

Pe urmă, am avut privilegiul să fiu numit profesor la Universitatea din Neuchâtel și am continuat să predau în stilul pe care-l învățasem la Tucson. Acestea fiind spuse, consider, față de practica mea la catedră, că am comis o mare eroare dorind întotdeauna să predau lucruri noi. Ar trebui ca întotdeauna să predai același lucru, și să-l predai bine; în schimb, eu făceam unul sau două cursuri noi în fiecare semestru.

Primul meu coleg la Neuchâtel a fost Gerhard Seel, care i-a succedat lui Philippe Müller. Fiindcă Seel s-a mutat la Berna, Richard Glauser a devenit colegul

³ recuperare – *n.t.*

⁴ Universitatea Liberă – *n.t.*

⁵ Universitatea Tehnică – *n.t.*

⁶ Colegiul științific – *n.t.*

⁷ Prelegeri – *n.t.*

meu. Ne-am înțeles foarte bine în timpul anilor petrecuți împreună. În mod curios, „profesiunea sa de credință” – Descartes, Malebranche, gânditorii britanici – era și a mea. Dar, la catedră el era mult mai clar decât mine, așa încât i-am cedat regatul meu pentru a-i ușura viața și a ne asigura o bună înțelegere.

În anii 1993-1994 am avut șansa să petrec un an sabatic la Louvain-la-Neuve, la Philippe Van Parijs, filosof al politicii și economiei. De această dată eram bursier Hoover; nu era ușor, aveam trei copii, dar am învățat mult în domeniile filosofiei economiei și al teoriei jocurilor, chiar dacă mai târziu nu am publicat nimic pe aceste teme.

GD, PB: *Universitatea din Neuchâtel era cunoscută și pentru Institutul său de Logică – complet unic, pentru un anumit timp, în Elveția. Ați putea să ne oferiți o panoramă istorică a dezvoltării acestui institut? Ați menționat personalitatea lui J.-B. Grize; toate aceste lucruri au început odată cu el sau este Denis Miéville cel care a inițiat activitățile institutului? Care erau relațiile cu alte centre de cercetare în logică?*

DS: Jean-Blaise-Grize avea un post *ad personam*, din partea Fondului Național⁸. El era o personalitate cu multă înlesnire pe plan politic. Au existat mai mulți președinți ai Școlii Politehnice cu același profil, buni pe plan intelectual și complet integrați politic, adică situați pe linia autorităților; ceea ce implica, în cazul de față, o opțiune liberală. Grize era bine integrat politic și a petrecut, de asemenea, un timp la Geneva, unde a ajuns, în mod straniu, „logicianul de casă” al lui Jean Piaget. Așadar, Grize a ajuns rector fiind încă profesor plătit din Fondul Național. Apoi a ajuns profesor cu normă întreagă și a creat Institutul de Logică. A fost o *one-man-army*⁹.

Miéville și-a făcut teza cu el, fiind pe urmă numit aici, la Universitatea din Neuchâtel. Am făcut parte din comisia de nominalizare pentru logică; Henri Lauener vedea și el clar, de altfel.

Privitor la relațiile cu alte centre de cercetare în logică, trebuie spus că totul era aproape franco-francez – veneau aici lingviștii, Paul Gochet, de asemenea excelentul Jean-Louis Gardies, față de care am o mare afecțiune, ceea ce m-a făcut să-l invit aici. Din păcate, cartea sa despre Hume a căpătat nefericitul titlu de *Eroarea lui Hume*; Gardies mi-a spus că ea avea o cu totul altă intenție. Gardies avea o relație cu praxiologia, înspre Georges Kalinowski, în care integra atât logica modală cât și logica deontică. În Institutul de Logică, Marie-Jeanne Borel cu a sa idee de logică naturală era înalt reprezentativ pentru „spiritul Grize”. Admit, însă, că nu am înțeles niciodată această idee de logică naturală.

Dimpotrivă, au existat puține relații cu alte centre de cercetare a logicii din Elveția, nici cu ETH¹⁰ din Zürich nici cu profesorul Bochenski la Fribourg – aceasta era o altă lume; de pildă, Bochenski nu a venit niciodată aici, la Neuchâtel.

⁸ Elvețian de Cercetare Științifică – *n.t.*

⁹ o armată într-un singur om – *n.t.*

¹⁰ Institutul Federal de Tehnologie – *n.t.*

GD, PB: *Activitatea academică oscilează între cei doi poli: al învățământului și al cercetării. Care este valoarea relativă a acestor funcții?*

DS: Cred că este o problemă de echilibru personal. Am ajuns la universitate cu o concepție foarte nobilă despre această instituție. Era locul vieții intelectuale în întreaga ei splendoare, în sensul lui *bios theoretikos* al lui Aristotel. Din această perspectivă, am reușit să fiu fericit. În ultimele decenii, asistăm la o presiune crescândă asupra cercetării și publicării. Ar trebui, într-adevăr, ca oamenii să poată, în același timp, să creeze ceva într-un spațiu intelectual – aceasta ar fi cercetarea –, iar apoi să transmită acest lucru studenților, de la începerea studiilor până la doctorat. Învățământul este și aceasta; a trebui să citești o teză înseamnă o lună de muncă’...

În mod curios, am explorat în detaliu problematici pe care nu mi-a plăcut niciodată să le predau. La cursurile mele îmi plăcea să predau mai ales filosofia politică, fiindcă este foarte agreabilă să o predai. De pildă, i-am predat pe J. Rawls și Ph. Pettit. Dimpotrivă, pe autorii cărora le-am consacrat activitatea mea de cercetător – de exemplu, Reid și Leibniz – nu i-am predat cu plăcere. Leibniz este aproape imposibil de predat. Încercările mele de a organiza seminarii despre Leibniz au fost niște eșecuri. Trebuia să te scufunzi în aspectele formale ale gândirii sale și să le predai la un curs de logică. De fapt, sunt convins că proiectul filosofic trebuie să aibă distincții leibniziene, adică să aibă o deschidere spre producerea științei pozitive și o metafizică pe măsură. Însă Leibniz nu este potrivit pentru predare.

Ca atare, stilul meu filosofic are o înclinație destul de mare spre cazuistică. Îmi place să citez formula generalului M. Kutuzov: „Nu există problemă pe care lipsa soluției să nu o poată rezolva, în cele din urmă”. Prin ceea ce pretind de la filosofie sunt non-sistematic. Îmi place ca ea să ne conducă până la un punct de la care să putem avea o siguranță intelectuală în aporii, pentru a le explora.

În ce privește publicațiile, am încercat să păstrez un tempo de unul sau două articole pe an. Este adevărat că nu am depus eforturi prea mari pentru a publica în engleză. Îmi fac reproșuri pentru că nu am publicat mai mult în engleză’... Ar fi trebuit să am versiuni în engleză ale lucrărilor mele, dar mi-am dat seama că este foarte dificil să refaci un text odată ce este încheiat. Se pune atâta concentrare asupra producției definitive. Mi-am elaborat întotdeauna lucrările cu încăpățănare, având un ideal pe care l-aș descrie în termenii artei bijutierului; încerc să concentrez; cu cât textul este mai scurt, cu atât este mai bun. Pentru lucrările în engleză am nevoie de sprijin în etapa finală’...

GD, PB: *Ați amintit problema limbii; care este rolul limbilor în gândirea filosofică? Unele curente filosofice par să fie inconceptibile în absența limbii din care au luat naștere, așa cum este limba germană pentru idealismul german. Credeți că se poate traduce „mot-à-mot” – nu spun textele –, ci gândurile unui filosof sau ale unei filosoafe?*

DS: Am fost întotdeauna la curent cu aceste problematici, care sunt problematici metateoretice. Apreciez cercetările autoarei franceze Barbara Cassin,

care a publicat un *Dicționar al termenilor intraductibili*¹¹. Acestea sunt probleme importante, care însă depășesc terenul strict filosofic. În viața mea am întâlnit mari maștri ai prozei filosofice, mulțumită Revistei „Dialectica”, dar și în alte împrejurări. Printre acești maștri îl includ, de pildă, pe Quine, un maestru al prozei științifice a secolului XX. Chiar mai bun decât Quine era interlocutorul său Max Black, filosof al matematicii. Pentru mine, filosofia analitică este și aceasta: să scrii într-un stil clar.

Socotesc proza științifică drept o variantă majoră a literaturii. Anumiți oameni de știință de limbă germană au fost maștri a ceea ce, în germană, se numește *populärwissenschaftlicher Vortrag*¹². Am cea mai mare stimă pentru acest exercițiu. Pentru limba germană, mai curând austriei decât germanii au excelat în genul acesta. Mă gândesc că a fost o nenorocire pentru filosofia germană să se fi aflat în mâinile lui Hegel. I-aș fi dorit să aibă mai degrabă reprezentanți cu ariditatea verbală a lui Helmholtz sau a semi-neuchâtelezului Emil du Bois-Reymond, un excelent scriitor-filosof.

De fapt, am un mare respect pentru problema stăpânirii limbii. Consider capacitatea cuiva de a-și exprima și articula gândurile drept una dintre capacitățile-cheie care trebuie să fie vehiculate la universitate. Aceasta începe prin formarea lingvistică în învățământ. Ar trebui făcut mai mult pentru valorizarea acestor aspecte. De exemplu, s-ar putea decerna un premiu literar pentru textele de bună calitate, în timp ce astăzi se poate vedea mai ales o presiune accentuată pentru publicarea în cantitate mare.

Iată un paradox care m-a frapat întotdeauna: ar trebui ca cercetătorii și cercetătoarele să fie recompensați/te nu ca să publice mult, ci ca să publice puțin. Există o carte a lui Nicholas Rescher, care m-a influențat pe această temă, *Scientific Progress*¹³, unde el se pronunță asupra relației dintre cantitate și calitate în publicistica științifică. El ia în considerare ipoteza existenței unei relații logaritmice între cantitatea și calitatea publicațiilor. Calitatea ar fi rădăcina pătrată a cantității. (Este amuzant că, în realitate, însuși Rescher a publicat în fiecare an mai mult decât se poate citi în timpul respectiv!)¹⁴. Nu sunt prea încântat de dimensiunea pletorică impusă în munca academică în răstimpul ultimelor decenii.

GD, PB: *Ați menționat implicarea Dumneavoastră la Revista „Dialectica”, în calitate de „loc privilegiat” al prozei filosofice din matricea analitică a secolului XX. V-ar plăcea să ne mai povestiți despre dezvoltările acestui proiect,*

¹¹ Barbara Cassin: „Vocabulaire Européen des Philosophies, dictionnaire des intraduisibles”, 2004; a se vedea și „Les intraduisibles du patrimoine an Afrique subsaharienne”, 2014 (cu Danièle Wozny); „Éloge de la traduction. Compliquer l’universel”, 2016.

¹² conferință de popularizare a științei – *n.t.*

¹³ Progresul științific – *n.t.* (Nicholas Rescher: „Scientific Progress: A Philosophical Essay on the Economics of Research in Natural Science”, 1978).

¹⁴ Rescher a publicat peste 100 de cărți și 400 articole, conform: https://en.wikipedia.org/wiki/Nicholas_Rescher (n.red.)

examinând, totodată, evoluția „lingvistică” a „Dialecticii”, care la origine era trilingvă, pentru ca apoi să devină o revistă exclusiv de limba engleză, asemenea celei mai mari părți a filosofiei analitice contemporane?

DS: Unul dintre lucrurile pe care mi le-a spus Henri Lauener, care a fost multă vreme editor la „Dialectica”, este: „Schultess, Dumneavoastră nu sunteți un filosof analitic!”. În fond, sunt de acord cu el, chiar dacă mi se întâmplă să scriu articole fără nicio referință istorică. De fapt, revista la care am colaborat cel mai mult este „Revista de teologie și filosofie” din Lausanne, care există din 1868 și nu publică decât în franceză. De partea sa, atunci când a fost fondată de G. Bachelard, F. Gonseth și P. Bernays în 1947, „Dialectica” era trilingvă (franceză, germană, engleză). Din partea mea, am două articole în „Dialectica”, ambele în franceză. Doar atunci când ea a devenit organul oficial al SEFA (Societatea Europeană de Filosofie Analitică) în 1996, „Dialectica” a început să nu mai publice decât în engleză.

De fapt, unul din lucrurile la care sunt sensibil în filosofia analitică este existența a două stări de spirit ale celor ce se raportează la ea: există aceia care se află într-un colonialism anglo-american, și care nu citează niciodată un filosof din Paraguay; iar apoi, există o școală foarte răspândită în Europa Centrală, dar și în Balcani (cu o scenă filosofică analitică deosebit de vioaie), care spune: „Noi gândim cu ceea ce spun oamenii, iar pe urmă, dacă există ceva bun într-un articol al unui filosof libanez, să cităm acel articol”. În acest sens, există un soi de „rasism intern” în filosofia de limbă engleză, pe care îl detest cu înverșunare. Tuturor celor care publică în engleză le este greu să scape de el, dat fiind că *lingua franca* a filosofiei analitice este engleza. Dar, aici ne reîntâlnim cu aceste probleme metateoretice pe care le-am menționat puțin mai înainte.

Atunci când am devenit profesor la Neuchâtel, în 1986, influența lui Ferdinand Gonseth (care murise în 1975) era încă vie. Fundația Ferdinand Gonseth avea o anumită titulatură regională. Gonseth însuși avea talentul de a suscita dezbateri publice, avea o înclinație spre „filosofia populară”, cu „idoneismul” său, pe care îl promova prin congrese, conferințe etc. Mai mult, Gonseth era într-adevăr o figură postbelică; el fondase Revista „Dialectica” în 1947, ca loc al discuțiilor „dialectice” – cu o interfață de întâlnire „Est/Vest”.

Revista „Dialectica” era, însă, editată de Henri Lauener încă din anii 1970. Lauener organiza congresele „Dialecticii” la Hotelul „Intercontinental” din Bienne, cu Quine, Davidson, Putnam, dar și cu Max Black, pe care l-am menționat anterior. În mod curios, Lauener era legat de Fernand Brunner printr-o puternică amiciție. Cel din urmă ocupa o catedră de conferențiar la Universitatea din Berna, care la timpul respectiv încă era o universitate foarte bilingvă. Vocația francofonă a Universității din Berna era încă puternică, iar Brunner, organizând conferințe, contribuia la animarea acestei ambiții. De altminteri, la una dintre aceste conferințe l-am întâlnit pentru prima oară pe Fernand Brunner’...

GD, PB: *Aș dori să revin la problema învățământului filosofic. Acesta nu se face numai în cadrul instituțiilor academice, ci și în licee și în universitățile populare. Care este valoarea învățământului filosofic pentru societate?*

DS: Am fost foarte izbit de ținuta învățământului filosofic în licee. Găsesc că este păcat că nu se face decât puțin Freud și puțin Sartre. Într-un fel, înțeleg, însă este, de asemenea, destul de trist. Aici se află unul dintre motivele pentru care, la un moment dat, am luat atitudini posibil contestabile, puțin consensuale, în favoarea filosofiei analitice: de pildă, în 1992, am semnat o petiție împotriva decernării unui doctorat *honoris causa* lui Jacques Derrida, din partea Universității Cambridge¹⁵. Am făcut lucruri nebunești, uneori mă întreb: „Oare când mi se va înfige un cuțit între omoplați?”.

Cred în importanța personalității celui care este însărcinat cu învățământul; este nevoie de personalități ambițioase, care iubesc ceea ce fac. Există această veche zicală a Sfântului Augustin, care spune *ama et fac quod vis*, iubește și fă ce vrei; dacă iubiți viața intelectuală și munca ce vi se încredințează pentru a-i învăța pe alții, veți reuși cu siguranță să le transmiteți câte ceva, o acuitate intelectuală care trebuie cultivată. Doar această acuitate ne dă voie să fim critici. Dacă lucrurile se petrec sau nu în numele filosofiei, este totuna. Dar, existența unei acuități vii la o bună parte a populației reprezintă condiția pentru dezvoltarea unui spirit critic. Iar această parte a populației este, de fapt, ceea ce se numea burghezie luminată.

GD, PB: *Păreți a avea o concepție puțin cam elitistă despre filosofie.*

DS: În anii mei tineri eram foarte stângist și încă mai sunt astfel, pe plan politic. Dar, cultural, cred că stângismul e o catastrofă. Este necesar ca acuitatea intelectuală și mijloacele acuității intelectuale să fie distribuite în întreaga societate. Ceea ce trăim drept o teribilă criză politico-militară dovedește până unde este nevoie ca această capacitate de discernământ să trăiască în interiorul populațiilor. Tot ce ține de ordinul naționalismului este pur și simplu înspăimântător. Un lucru pe care am încercat să-l spun studenților mei este că, în istoria filosofiei, există ideea că filosofia e ceva despre frumos și bine, însă filosofia nu este întotdeauna frumoasă și bună. Dintr-o dată, operele filosofiei sunt luate în stăpânire de către inși care vor să facă rău în societate și să o conducă spre mai rău.

Observăm că societatea se îndreaptă spre catastrofe. Cazul paradigmatic al catastrofei este Primul Război Mondial. În filosofia secolului al XIX-lea domina un eclecticism progresist, conform căruia totul merge spre mai bine; cu toate acestea, progresele tehnologiei militare au condus umanitatea spre catastrofa unui război mondial. Apoi, se ia atitudine pro sau contra creditelor

¹⁵ la adresa: http://ontology.buffalo.edu/smith/varia/Derrida_Letter.htm, *n.red.*

militare, dar nu se încearcă înțelegerea catastrofei înseși. Nu sunt prea multe filosofii ale catastrofei. Poate că Heidegger s-a încercat aici, cu a sa *Seinsvergessenheit* (uitarea ființei), dar nu s-a înțeles niciodată ce aducea aceasta cu sine. Dacă el a fost un detector de catastrofe, conceptele lui nu conduc obligatoriu la ceva deosebit de stimulatîv'. În fond, Lenin nu se înșela atunci când spunea că burghezia este pe cale să vîndă, cu o bună marjă de profit, funia care va sfîrși prin a o spînzura. Spre deosebire, însă, de Lenin, noi nu știm ce urmează.

GD, PB: *Cu privire la specializarea crescîndă în domeniul științelor empirice, ce rol mai poate încă juca filosofia?*

DS: Să luăm exemplul biologiei. În opinia mea, biologia să află, din punct de vedere intelectual, într-o situație imposibilă. Ea a avut un model bun, cel al biologiei moleculare, apărută în anii 1950, dar care a intrat în criză în anii 1990, atunci când a devenit conștientă de complexitatea materiei vii. Există ceva care se conturează astăzi, un soi de știință a formalismelor, care are aspecte filosofice și aspecte logice, și care ar trebui să cuprindă și biologia. În ultimele luni¹⁶ a fost sesizat rolul pe care îl joacă virusul în viața noastră cotidiană și, în fața empirismului cras căruia îi suntem predați în această „problemă virusologică”, ar fi timpul pentru o re-interogare asupra problemelor filosofice fundamentale, cum este aceea a relației dintre cauzalitate și corelații. Se spune „post hoc non est propter hoc”¹⁷, dar ce se înțelege prin „propter hoc”¹⁸? Evident, tehnicile analitice sunt minunate, microscopul este minunat, a existat această întreagă dezvoltare a biochimiei de sinteză, a cărei întruchipare sunt aceste vaccinuri recente. Și totuși, înotăm în ignoranță și în neputința de a prevedea dezvoltările viitoare, a ceea ce se va petrece cu viitoarea variantă a virusului.

Metodele formale ar avea, așadar, vocația de a fi integrate în învățămînt, într-o măsură mult mai mare. În ultima perioadă a activității mele la Universitatea din Neuchâtel am lucrat cu un rector informatician, Kilian Stoffel, care înțelege foarte bine metodele formale. Acolo, ar exista un mare potențial ca acestea să fie mai bine predate în învățămînt, mai ales dacă se ia în seamă criza în care se găsește logica formală, care pur și simplu a explodat în anii aceștia din urmă, aproximativ ca biologia. Problema este că nu există rezultate stabile, care să se poată preda; structurile vii sunt dinamice, iar complexitatea cu care ne confruntăm reprezintă una din marile provocări ale viitorului.

¹⁶ finele anului 2021-începutul anului 2022 – *n.t.*

¹⁷ după aceasta nu înseamnă din cauza aceasta – *n.t.*

¹⁸ din cauza aceasta – *n.t.*

ANEXĂ: INTERVIUL ÎN ORIGINAL¹⁹

« Les difficultés, les dangers, les préjudices, les infortunes sont les seuls maîtres sous lesquels nous pouvons apprendre l'exercice de cette vertu (c'est-à-dire la maîtrise de soi). Mais ce sont des maîtres dont personne ne recherche volontairement les leçons. »

Adam Smith, *Théorie des sentiments moraux* (1759), III.iii, §36, trad. fr. p. 217, éd. OUP, p. 153

GD, PB : Nous aimerions commencer par une question personnelle : Comment êtes-vous arrivé à la philosophie ? Quelles étaient vos motivations à vous engager sur la voie de la philosophie ?

DS : J'ai fait ma maturité scientifique à Bienne en 1972. J'avais des enseignants qui étaient bons surtout en sciences, en particulier mon enseignant de mathématiques Paul Zürcher, qui m'a appris à poser pas à pas un raisonnement scientifique. C'était la fluidité intellectuelle en personne, avec un usage raffiné et précis du tableau noir. Le côté scientifique était donc très présent, mais j'ai tout de suite formé la conviction que je voulais étudier la philosophie. J'étais sensible à des problèmes de fond, tels que le problème environnemental, et je me suis convaincu assez vite que le côté philosophique était plus pertinent que le côté scientifique pour aborder ce type de problèmes.

Le milieu intellectuel de Bienne à l'époque était très vivant ; dans toute cette région, avec son côté bilingue, dans les années de l'affaire jurassienne, il y avait beaucoup d'ébullition intellectuelle, de contacts, de cafés. En fait, j'ai grandi à Péry-La Heutte, au-dessus de Bienne. Mon père travaillait à l'usine de ciment Vigier, et moi-même j'y ai travaillé, conduisant des camions dans les carrières. Mais Bienne était évidemment le centre local de la vie intellectuelle, où je suis entré en contact avec la philosophie.

GD, PB : Et ainsi vous êtes allé à Neuchâtel pour faire vos études de philosophie. Quel était le climat intellectuel à l'Université de Neuchâtel à l'époque ? Quels ont été vos enseignants ?

DS : J'ai commencé par étudier la philosophie, l'histoire et la logique. La formation de logique était animée par un homme de grande distinction

¹⁹ Interview avec Daniel Schulthess, entretien mené par Gregorio Demarchi et Philipp Blum le 11 mars 2022, publié sur le site internet www.philosophie.ch, dans le cadre du projet *History of Swiss Philosophy*. Texte révisé par l'auteur le 20 avril 2022, puis le 3.10.2022 et le 25.03.2023.

intellectuelle, Jean-Blaise Grize, qui s'était formé à l'école française de logique et qui enseignait très bien la logique formelle. Par la suite il a pris un tournant vers ce qu'il appelait la « logique naturelle », s'intéressant à la manière dans laquelle le raisonnement se fait concrètement dans la pratique scientifique. Il donnait son cours le samedi matin, pour un public qui n'était pas composé exclusivement d'étudiant-e-s universitaires.

Pour ce qui concerne la philosophie, j'ai eu deux enseignants bien différents. Philippe Müller était un néo-hégélien qui avait absorbé l'esprit de 68 et avait ainsi la faveur de ceux qui étaient attirés par ces idées, alors que Fernand Brunner était un néo-platonicien plutôt conservateur. Il s'est beaucoup intéressé aux courants métaphysiques et mystiques de la philosophie du Moyen-Âge, en particulier Maître Eckhart (qui était moins connu qu'il ne l'est aujourd'hui), et aussi à la philosophie indienne, qu'il connaissait très bien.

Au début, j'étais plutôt dans la mouvance de Philippe Müller et j'ai rédigé mon mémoire de licence sur l'économie de J. G. Fichte, en particulier sur son ouvrage le *Geschlossener Handelsstaat*. Dans ce cadre, j'ai collaboré avec un économiste grison, Guido Pult. Ensuite j'ai candidaté pour un poste d'assistant chez Fernand Brunner et j'étais chez lui en thèse. J'ai beaucoup apprécié de travailler avec lui, même si j'ai travaillé sur un thème qui n'était pas le sien : les Lumières écossaises, en particulier Thomas Reid, qui était un opposant à Hume. C'est la notion de « sens commun », le *common sense*, qui m'a amené à ce penseur anti-sceptique. Depuis l'époque de ma thèse, on a davantage redécouvert cet auteur dont les pensées anticipent dans une certaine mesure le pragmatisme du second Wittgenstein, de Austin et de Searle. Dans le cadre de mon doctorat j'ai fait un séjour à l'Université d'Aberdeen en Ecosse, où il y avait une bibliothèque en libre accès où j'ai commencé à découvrir la philosophie analytique. À l'époque, je ne connaissais encore rien de la philosophie analytique ; j'ai ainsi commencé une *remontada* qui par la suite m'a amené à pratiquer un style hybride entre histoire de la philosophie et approche analytique.

GD, PB : Quelle a été la suite de votre parcours académique ?

DS : Après ma thèse sur Reid j'ai eu la chance de passer une année à Berlin, qui à l'époque était encore divisée. Il y avait beaucoup de moyens à Berlin pour l'université ; j'étais souvent à la Freie Universität mais aussi à la Technische Universität. Et il y avait encore le Wissenschaftskolleg, dont je n'ai jamais été membre mais que j'ai fréquenté et apprécié pour ses conférenciers merveilleux. C'est là que j'ai rencontré Keith Lehrer, qui m'a ensuite amené aux États-Unis. À la Freie Universität, j'ai fréquenté entre autres un excellent philosophe qui est mort peu d'années après, Lorenz Krüger (1932-1994), qui était un des rares professeurs à donner encore des *Vorlesungen* au sens classique du terme. J'allais aussi dans le séminaire de Ernst Tugendhat, qui avait un immense succès – il proposait un séminaire avec Michael Theunissen, qui était très intéressant.

Mon premier job de professeur ce fut justement chez Keith Lehrer, à l'Université de Tucson, en Arizona. Lehrer, qui était un épistémologue, élève de Roderick Chisholm, a travaillé dans un esprit différent que celui de Chisholm. Chisholm était un fondationnaliste tandis que Lehrer était cohérentiste. Mes premiers cours ont porté sur Descartes et sur Kierkegaard, et Lehrer m'a appris à enseigner en exposant les thèmes de manière libre, sans lire un cours rédigé.

Ensuite j'ai eu le privilège d'être nommé professeur à l'Université de Neuchâtel et j'ai continué à enseigner dans le style que j'avais appris à Tucson. Cela dit, par rapport à ma pratique d'enseignement, je considère comme une grande erreur d'avoir voulu toujours enseigner des choses nouvelles. Il faudrait toujours enseigner la même chose, et l'enseigner bien, alors que moi je faisais un ou deux nouveaux cours chaque semestre.

Mon premier collègue à Neuchâtel était Gerhard Seel, qui avait succédé à Philippe Müller. Lorsque Seel se déplaça à Berne, mon collègue devint Richard Glauser. Nous nous sommes très bien entendus pendant les années passées ensemble. C'est curieux que son « cœur de métier » – Descartes, Malebranche, les penseurs britanniques – était aussi le mien. Mais dans l'enseignement il était beaucoup plus clair que moi, et ainsi je lui ai laissé mon royaume, pour lui simplifier la vie et garantir une bonne entente.

Dans les années 1993/94 j'ai eu la chance de passer un sabbatique à Louvain-la-Neuve chez le philosophe de la politique et de l'économie Philippe Van Parijs. J'étais boursier Hoover pour cette occasion ; ce n'était pas facile, j'avais trois enfants, mais j'ai beaucoup appris dans le domaine de la philosophie de l'économie et de la théorie des jeux, même si ensuite je n'ai pas publié sur ces thèmes.

GD, PB : L'Université de Neuchâtel était connue aussi pour son Institut de logique, qui pendant un certain temps était tout à fait unique en Suisse. Est-ce que vous pourriez nous donner un aperçu historique du développement de cet institut ? Vous avez mentionné la figure de J.-B. Grize ; est-ce que ça a commencé avec lui ou est-ce que ce fut Denis Miéville qui initia les activités de l'institut ? Quels étaient les rapports avec d'autres centres de la recherche logique ?

DS : Jean-Blaise Grize avait un poste *ad personam* du Fonds National. C'était une personnalité qui avait beaucoup de facilité sur le plan politique. Il y a eu plusieurs présidents de l'École polytechnique qui avaient ce même profil, intellectuellement bons et politiquement complètement insérés, c'est-à-dire en ligne avec les autorités, ce qui impliquait, ici, d'avoir un côté libéral. Grize était bien inséré politiquement, et il avait passé aussi à Genève, où il avait bizarrement été le « logicien maison » de Jean Piaget. Donc Grize est devenu recteur en étant encore professeur financé par le Fonds National. Ensuite il est devenu professeur régulier et il y a créé l'Institut de logique. Il a été une *one-man-army*.

Miéville avait fait sa thèse chez lui et fut nommé ensuite ici à l'Université de Neuchâtel. J'étais dans la commission de nomination pour la logique ; Henri Lauener aussi par ailleurs, il voyait clair.

Pour ce qui concerne les rapports avec des autres centres de recherche logique, il faut dire que le tout était plutôt franco-français – les linguistes, Paul Gochet venaient ici ; et aussi l'excellent Jean-Louis Gardies, pour qui j'ai une grande dévotion et que j'invitais ici par la suite. C'est dommage que son livre sur Hume ait reçu le malheureux titre « L'erreur de Hume » ; Gardies m'avait dit qu'en fait ça avait une tout autre visée. Gardies avait un lien avec la praxéologie, un côté Georges Kalinowski, il intégrait la logique modale et la logique déontique aussi. Dans l'Institut de logique, Marie-Jeanne Borel était particulièrement représentative de l'« esprit Grize », avec son idée de la logique naturelle. Mais j'admets n'avoir jamais compris cette idée de logique naturelle.

Par contre, il y a eu peu de liens avec d'autres centres de recherche logique en Suisse, ni avec l'ETH de Zurich, ni avec le professeur Bochenski à Fribourg – c'était un autre monde, le P. Bochenski par exemple n'est jamais venu ici à Neuchâtel.

GD, PB : L'activité académique oscille entre les deux pôles de l'enseignement et de la recherche. Quelle est la valeur relative de ces fonctions?

DS : Je crois que c'est une question d'équilibre personnel. Je suis arrivé à l'université avec une vision extrêmement élevée de cette institution. C'était le lieu de la vie intellectuelle dans toute sa splendeur, au sens du *bios theoretikos* d'Aristote. J'ai réussi à être heureux dans cette perspective. Dans les dernières décennies, on assiste à une pression croissante sur la recherche et la publication. Il faudrait vraiment que les gens puissent à la fois créer quelque chose dans un espace intellectuel, ça serait la recherche, et puis transmettre ça aux étudiants depuis le départ jusqu'au doctorat. L'enseignement c'est aussi ça; s'il faut lire une thèse, c'est un mois de travail...

Curieusement, j'ai exploré en détail des problématiques que je n'ai jamais aimé enseigner. Dans mes cours, j'aimais enseigner surtout la philosophie politique, parce que c'est très agréable à enseigner. J'ai par exemple enseigné J. Rawls et Ph. Pettit. Par contre, les auteurs auxquels j'ai consacré mon activité de chercheur – Reid et Leibniz par exemple – je ne les ai pas enseignés volontiers. Leibniz est presque inenseignable. Mes tentatives d'organiser des séminaires sur Leibniz ont été des échecs. Il faudrait se plonger dans les aspects formels de sa pensée et les enseigner dans un cours de logique. En fait je suis convaincu que le projet philosophique doit avoir des allures leibniziennes, c'est-à-dire avoir une ouverture sur la fabrication de la science positive et une métaphysique appropriée. Mais Leibniz ne se prête pas à être enseigné.

En fait mon style philosophique a un côté assez casuistique. J'aime citer la formule du général M. Koutouzov : « Il n'y a pas de problème que l'absence de solution ne finisse par résoudre. » J'ai un côté non systématique dans ce que je demande à la philosophie. J'aime qu'elle nous conduise jusqu'à un point où nous puissions avoir une sécurité intellectuelle dans des apories, pour les explorer.

Pour ce qui concerne les publications, j'ai essayé de maintenir un tempo d'un ou deux articles par année. C'est vrai que je n'ai pas fait beaucoup d'efforts pour publier en anglais. Je me fais des reproches de ne pas avoir publié plus en anglais... J'aurais dû avoir des versions anglaises de mes travaux, mais je me suis rendu compte que c'est extrêmement difficile de refaire un papier une fois qu'il est bouclé. On met tellement de concentration dans la fabrication définitive. J'ai toujours travaillé avec acharnement sur mes papiers, avec un idéal que je décrirais dans des termes d'orfèvrerie : j'essaye de concentrer ; plus c'est court, mieux c'est. Pour les papiers en anglais, j'ai besoin d'aide pour la phase finale...

GD, PB : Vous mentionnez la question de la langue ; quel est le rôle des langues dans la pensée philosophique ? Certains courants philosophiques semblent être inconcevables sans la langue dans laquelle ils ont surgi, telle que la langue allemande pour l'idéalisme allemand. Est-ce que vous croyez qu'on puisse traduire un à un, je ne dis pas les textes, mais les pensées d'un philosophe ou d'une philosophe ?

DS : J'ai toujours été en contact avec ces problématiques, qui sont des problématiques métathéoriques. J'apprécie les recherches de l'auteure française Barbara Cassin qui a publié un « Dictionnaire des intraduisibles ». ²⁰ Ce sont des questions importantes, mais qui dépassent le champ strictement philosophique. Dans ma vie j'ai rencontré des grands maîtres de la prose philosophique, grâce à *Dialectica*, mais aussi dans d'autres circonstances. Parmi ces maîtres je compte par exemple Quine, un maître de la prose scientifique du XXe siècle. Encore meilleur que Quine était son interlocuteur Max Black, le philosophe des mathématiques. Pour moi, la philosophie analytique est aussi ça, écrire de manière limpide.

Je tiens la prose scientifique comme une variante majeure de la littérature. Certains scientifiques de langue allemande en ont été des maîtres, dans ce qu'en allemand on appelle le *populärwissenschaftlicher Vortrag*. J'ai la plus grande estime pour cet exercice. En allemand, ce sont plutôt les Autrichiens que les Allemands qui ont excellé dans ce genre. Je pense que ça a été un malheur de la philosophie allemande d'avoir été dans les mains de Hegel. Je lui aurais souhaité plutôt des représentants qui auraient eu la sècheresse verbale de Helmholtz ou du semi-neuchâtelois Emil du Bois-Reymond, un excellent écrivain philosophique.

En fait, j'ai beaucoup de respect pour la question de la maîtrise linguistique. Je pense que la capacité d'exprimer et d'articuler ses pensées est une des capacités clés qui doit être véhiculée dans l'université. Cela commence par le façonnement linguistique de l'enseignement. On devrait faire plus pour valoriser ces aspects. Par exemple, on pourrait donner un prix littéraire pour des textes de bonne qualité, alors qu'aujourd'hui on observe surtout une grande pression à publier en grande quantité.

²⁰ Barbara Cassin : « Vocabulaire Européen des Philosophies, dictionnaire des intraduisibles », 2004 ; voir aussi : « Les intraduisibles du patrimoine en Afrique subsaharienne », 2014 (avec Danièle Wozny) ; « Éloge de la traduction. Compliquer l'universel », 2016.

Voici un paradoxe qui m'a toujours frappé : il faudrait récompenser les chercheurs et les chercheuses non pas pour publier beaucoup, mais pour publier peu. Il existe un livre de Nicholas Rescher qui m'a influencé sur ce sujet, « *Scientific Progress* », ²¹ où il s'exprime sur le rapport entre quantité et qualité dans les publications scientifiques. Il envisage l'hypothèse qu'il y ait une relation logarithmique entre quantité et qualité des publications. La qualité serait comme la racine carrée de la quantité. (C'est drôle qu'en fait Rescher lui-même ait publié chaque année plus qu'on peut lire dans le même temps !)²² Je ne suis pas très heureux de la dimension de pléthore qui s'est imposée dans le travail académique au cours des dernières décennies.

GD, PB : Vous avez mentionné votre implication dans la revue *Dialectica* en tant que « lieu privilégié » de la prose philosophique de matrice analytique du XXe siècle. Est-ce que vous aimeriez nous raconter plus sur les développements de ce projet, considérant aussi l'évolution « linguistique » de *Dialectica*, qui était trilingue au départ, pour devenir ensuite une revue exclusivement anglaise, comme la plus grande partie de la philosophie analytique contemporaine ?

DS : Une des choses qui m'a dites Henri Lauener, qui fut longtemps l'éditeur de *Dialectica*, c'est : « Schultess, vous n'êtes pas un philosophe analytique ! » Et au fond je suis d'accord avec lui, même s'il m'arrive d'écrire des articles sans aucune référence historique. En fait, la revue avec laquelle j'ai collaboré le plus est la *Revue de théologie et de philosophie* de Lausanne, qui existe depuis 1868 et ne publie qu'en français. De son côté, *Dialectica*, quand elle fut fondée par G. Bachelard, F. Gonseth et P. Bernays en 1947, était trilingue (français, allemand, anglais). Pour ma part j'ai deux articles dans *Dialectica*, les deux en français. Ce n'est que quand elle devint l'organe officiel de l'ESAP (European Society for Analytical Philosophy), en 1996, que *Dialectica* commença à ne publier qu'en anglais.

En fait, une des choses auxquelles je suis sensible dans la philosophie analytique c'est qu'il y a deux esprits chez ceux qui s'y réfèrent : il y a ceux qui sont dans un colonialisme anglo-américain et qui ne citeront jamais un philosophe du Paraguay ; et puis il y a une école très répandue en Europe centrale et aussi dans les Balkans (qui ont une scène de philosophie analytique particulièrement vivace) qui dit : « Nous, on réfléchit avec ce que disent les gens, et puis s'il y a quelque chose de bon dans un article d'un philosophe libanais, citons l'article ». Il y a en ce sens une sorte de « racisme interne » à la philosophie en langue anglaise, pour lequel j'ai une détestation farouche. C'est difficile pour tous ces gens qui publient en anglais d'y échapper, étant donné

²¹ Nicholas Rescher: « *Scientific Progress: A Philosophical Essay on the Economics of Research in Natural Science* », 1978.

²² Rescher a publié plus de 100 livres et 400 articles selon : https://en.wikipedia.org/wiki/Nicholas_Rescher (n.d.r.)

que la *lingua franca* de la philosophie analytique est l'anglais. Mais on rejoint là ces questions métathéoriques mentionnées tout à l'heure.

Quand je devins professeur à Neuchâtel, en 1986, l'influence de Ferdinand Gonseth (qui était mort en 1975) était encore vive. La Fondation Ferdinand Gonseth avait une certaine inscription régionale. Gonseth lui-même avait un talent pour susciter des débats publics, et il avait un côté « philosophie populaire », avec son « idonéisme », qu'il promouvait par des congrès, des conférences etc. En plus, Gonseth était vraiment une figure de l'après-guerre ; il avait fondé la revue *Dialectica* en 1947, comme lieu de discussion « dialectique » – avec un côté de rencontre « Est/Ouest ».

Mais la revue *Dialectica* était éditée par Henri Lauener déjà depuis les années 1970. Lauener organisait les congrès de *Dialectica* à l'Hôtel Intercontinental de Bienne avec Quine, Davidson, Putnam, mais aussi Max Black, que j'ai mentionné avant. Curieusement, Lauener était lié d'une forte amitié à Fernand Brunner. Ce dernier occupait une charge de cours à l'Université de Berne, qui à l'époque était encore une université très bilingue. La vocation francophone de l'Université de Berne était encore forte, et Brunner contribuait à faire vivre cette ambition, en organisant des conférences. C'est par ailleurs dans une de ces conférences que je rencontrai la première fois Fernand Brunner...

GD, PB : J'aimerais revenir à la question de l'enseignement de la philosophie. Celui-ci ne se fait pas seulement dans le cadre des institutions académiques, mais aussi dans les lycées et dans les universités populaires. Quelle est la valeur de l'enseignement de la philosophie pour la société ?

DS : J'étais très frappé du maintien de l'enseignement de la philosophie dans les lycées. Je trouve dommage qu'on n'y fasse qu'un peu de Freud et un peu de Sartre. Je comprends d'une certaine façon, mais c'est aussi plutôt triste. C'est là une des raisons pour lesquelles à un certain moment j'ai pris des positions peut être contestables en faveur de la philosophie analytique, des positions peu consensuelles ; en 1992 j'ai par exemple signé une pétition contre l'attribution d'un doctorat *honoris causa* à Jacques Derrida de la part de l'Université de Cambridge²³. J'ai fait des choses folles, je me dis parfois : « quand est-ce qu'on va me planter un couteau entre les omoplates ? »

Je crois à l'importance de la personnalité de qui est chargé de l'enseignement ; il faut des personnalités ambitieuses et qui aiment ce qu'elles font. Il y a cette vieille formule de saint Augustin qui dit *ama et fac quod vis*, aime et fais ce que tu veux ; si vous aimez la vie intellectuelle et le travail qu'on vous confie pour enseigner, vous allez sûrement réussir à transmettre quelque chose, une acuité intellectuelle qu'il faut cultiver. C'est seulement cette acuité qui nous permet d'être critiques. Que les choses se passent sous le nom de philosophie ou non, au fond c'est égal. Mais qu'il y ait une acuité qui soit vivante dans une bonne partie de la

²³ lien: http://ontology.buffalo.edu/smith/varia/Derrida_Letter.htm, *n.d.r.*

population, c'est la condition pour que se développe un esprit critique. Et cette partie de la population est au fond ce qu'on appelait la bourgeoisie éclairée.

GD, PB : Vous semblez avoir une conception quelque peu élitiste de la philosophie.

DS : J'étais très gauchiste dans mes jeunes années, et je le suis encore politiquement. Mais culturellement, je pense que le gauchisme est une catastrophe. Il faut que l'acuité intellectuelle et les moyens de l'acuité intellectuelle soient distribués dans toute la société. Ce que nous vivons comme crise politico-militaire terrible atteste à quel point il faut que cette capacité de discernement vive dans les populations. Tout ce qui est de l'ordre du nationalisme est juste terrifiant. Une chose que j'ai essayé de dire à mes étudiants, c'est que dans l'histoire de la philosophie il y a l'idée que la philosophie est quelque chose de beau et de bien, mais la philosophie ce n'est pas toujours beau et bien. Tout d'un coup les œuvres de philosophie sont prises en charge par des gens qui vont faire du mal dans la société et la conduire vers le pire.

On voit que la société va vers des catastrophes. Le cas paradigmatique de la catastrophe est la première guerre mondiale. Dans la philosophie du XIXe siècle dominait un éclectisme progressiste selon lequel tout va vers le meilleur ; et pourtant les progrès dans la technologie militaire ont amené l'humanité à la catastrophe d'une guerre mondiale. Ensuite on prend position pour ou contre les crédits militaires, mais on n'essaye pas de comprendre la catastrophe en tant que telle. Il n'y a pas beaucoup de philosophies de la catastrophe. Peut-être Heidegger s'y est-il essayé avec sa *Seinsvergessenheit* (l'oubli de l'être), mais on n'a jamais compris ce que ça amenait. Si lui était un détecteur des catastrophes, ses notions ne conduisent pas forcément à quelque chose de particulièrement stimulant... Lénine n'avait au fond pas tort lorsqu'il disait que la bourgeoisie est en train de vendre avec une bonne marge de profit la corde qui pour finir va la pendre. Mais à la différence de Lénine nous ne savons pas ce qui vient après.

GD, PB : Au regard de la spécialisation croissante dans le domaine des sciences empiriques, quel rôle peut encore jouer la philosophie ?

DS : Prenons l'exemple de la biologie. À mon avis, la biologie se trouve dans une situation intellectuellement impossible. Elle a eu un bon modèle, celui de la biologie moléculaire, né dans les années 1950 mais qui est entré en crise dans les années 1990, alors qu'on s'aperçut de la complexité de la matière vivante. Il y a quelque chose qui se dessine aujourd'hui qui est une sorte de science des formalismes, qui a des côtés philosophiques et des côtés logiques, et qui devrait embrasser aussi la biologie. Dans ces derniers mois on s'est rendu compte du rôle qui jouent les virus dans notre vie quotidienne, et en face de l'empirisme crasseux auquel on est livré dans cette « affaire virologique », il serait temps de s'interroger à nouveau sur des questions philosophiques fondamentales telle que celle de la relation entre causalité et corrélations. On dit « post hoc non est propter hoc », mais qu'est-ce qu'on entend par « propter hoc » ? Évidemment les techniques analytiques sont

merveilleuses, les microscopes sont merveilleux, et il y a eu tout ce développement de la biochimie de synthèse, dont ces récents vaccins sont l'expression. Et pourtant nous nageons dans l'ignorance et dans l'impuissance de faire des prévisions sur les développements à venir, sur ce qui va se passer avec la prochaine variante du virus.

Les méthodes formelles auraient donc vocation à être enseignées beaucoup plus. Dans ma dernière période d'activité à l'Université de Neuchâtel j'ai travaillé sous un recteur qui est informaticien, Kilian Stoffel, et qui comprend très bien les méthodes formelles. Il y aurait là un grand potentiel à les enseigner mieux, surtout si l'on considère la crise dans laquelle se trouve la logique formelle, qui a littéralement éclaté ces dernières années, un peu comme la biologie. Le problème c'est qu'on n'a pas des résultats stables qu'on pourrait enseigner ; les structures vivantes sont dynamiques et la complexité avec laquelle nous sommes confrontés représente un des grands défis du futur.